

KİTAPLARA VAKFEDİLEN
BİR ÖMRE TUHFE

İsmail E. Erünsal'a Armağan

2

EDEBİYAT VE TASAVVUF
KÜTÜPHANECİLİK VE ARŞİVCİLİK

ÜLKE
ARMAĞAN

851 *The importance of Persian for Ottoman literary gentlemen: two Turkish treatises on aspects of the language by Kemal Pashazade (d. 1536)*
Jan Schmidt

865 *Divan şairlerinin kurgulanmış benlikleri olarak mahlaslar*
Bahadır Sürelli

881 *Tâcîzâde Ca'fer Çelebi'nin (ö. 921/1515) çevresindeki şairler ve onun için yazılmış şiirler*
Fatma Meliha Şen

915 *"Melâmet Söndü Şark'ın Her Yerinde...": Yahya Kemal'in "Ithaf" manzumesi etrafında bazı düşünceler*
Abdullah Uçman

937 *"Hocazâde" ve "Hâfız" Mehmed Âkif: İstiklâl şâirimizin dikkatlerden kaçan önemli iki vasfı*
Mustafa Uzun

971 *The gift of letters: correspondence between Nergisi (d. 1634) and Veysi (d. 1627)*
Christine Woodhead

991 – 1169 KÜTÜPHANECİLİK VE ARŞİVCİLİK

993 *Atatürk Kitaplığı'na kazandırılan yeni yazmalardan bir kesit*
Ş. Nail Bayraktar

1007 *Cumhuriyet arşivinde araştırmaya açılan yeni belgeler ışığında harf devriminin Bulgaristan ve Tataristan'da etkisi*
Niyazi Çiçek

1021 *Kütahya Belediyesi Mustafa Hakkı Yeşil (ö. 1986) Kütüphanesi ve kütüphanede bulunan el yazması dîvânlar*
Ersen Ersoy

1043 *Tarihsel bir veri olarak şer'iyye sicilleri*
Esra Karayel Muhacir

Cumhuriyet arşivinde araştırmaya açılan yeni belgeler ışığında harf devriminin Bulgaristan ve Tataristan'da etkisi*

Niyazi Çiçek**

Giriş

Harf devrimi olarak bilinen 1 Kasım 1928 tarihindeki Yeni Türk Harflerinin kabulü, Türkiye sınırları içerisinde yaşayanları doğrudan etkilerken, ülke dışında da geniş yankılar uyandırmıştır. Devrim, hem yabancı devletlerde ilgiyle karşılanmış, hem de buralarda yaşayan Türk topluluklarını etkilemiştir. Azerbaycan gibi ülkeler ile bazı bölgelerdeki dış Türkler arasında daha önce harf değişikliğini gerçekleştirme teşebbüsleri olmuşken, çoğunu da Türkiye'deki bu devrim cesaretlendirmiştir. Böylece harf değişikliği, eski Sovyetler Birliği sınırları içerisinde yer alan Türk topluluklarında, Bulgaristan, Romanya, Suriye ve Kıbrıs gibi ülke ve bölgelerde yaşayan Türkler üzerinde olumlu ve olumsuz farklı etkilere sebep olmuştur.

Harf devriminin dış Türklere etkisini ele alan aşağıda kısmen değinileceği üzere Türkçe'de çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Yabancı tarihçi ve Türkologlar da Türkiye'de yapılan bu devrime sessiz kalmamışlar, olası etkileri üzerine kanaatler açıklayıp, çeşitli yayınlar yapmışlardır. Bunlardan dünya ta-

* Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen (SOBAG) 109K152 numaralı proje kapsamında hazırlanmıştır.

** İstanbul Üniversitesi.

Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal'a Armağan, c. 2 (İstanbul: Ülke Yayınları, 2014)

rihi ve iktisat tarihi alanlarında yayın yapan, aynı zamanda Orta Doğu uzmanı olan İngiliz tarihçi Arnold Joshep Toynbee, 1929'da yayımladığı makalesinde Latin alfabesi kullanımının tüm Ortadoğu hatta Japonya'ya kadar yayılacağı iddiasında bulunmuştur.[1] Arnold'a göre biraz daha temkinli olan, Türk tarihi, dili ve edebiyatı üzerine birçok eser veren İtalyan asıllı Türkolog Ettore Rossi, bu yeni Türk alfabesinin Osmanlı Devletinin daha önce hakim olduğu ve halen Türklerin yaşadığı bölgelerde yayılacağı kanaatini paylaşmıştır.[2] Her ne kadar bu kanaatler tam gerçekleşmiş olmasa da dış Türklerin harf devrimine duyarsız kalmadıkları açıktır. Bu etkileşimin yeni araştırmalarla ortaya konulmaya ihtiyacı vardır. Yapılması düşünülen araştırmaların da ortaya çıkacak yeni kaynaklarla desteklenmesi gerekir.

Araştırmacılara yeni kaynaklar sunan merkezlerden biri de Ankara'da faaliyet gösteren Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı Cumhuriyet Arşividir. Merkez, Türkiye Cumhuriyeti'nin farklı kurumlarının arşiv malzemesini devralarak koleksiyonunu zenginleştirmektedir. Son dönemde özellikle yeni açılan Milli Eğitim Bakanlığı fonu gibi arşiv koleksiyonları yakın dönem tarihini aydınlatacak birçok belgeye sahiptir. Bu çalışmada harf devriminin dış Türklere etkisi üzerine yeni kaynaklar ele alınmış; genelde Latin alfabesinin Anadolu dışındaki Türkleri nasıl etkilediğine değinilirken, özelde Bulgaristan'daki Türkler üzerine etkisi konu edilmiştir. Her ne kadar Bilal N. Şimşir, Bulgaristan'daki Türklerin yeni Türk alfabesini öğrenip kullanmaları konusunu, genellikle Türk Dışişleri Bakanlığının arşivindeki belgeleri kullanarak bir bildiri ile ele almış olsa da, değerlendirmediği belgeler de bulunmaktadır. Bu yazıda, Şimşir'in ortaya koyduğu görüşleri destekler nitelikte birkaç arşiv belgesine yer verilmiştir. Belgeler, Bulgaristan'daki soydaşların Latin alfabesine geçiş süreci, eğitim-öğretimde yeni alfabeyi kullanma talepleri, Bulgar yetkililerin tutumu, Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin gelişmeler karşısındaki duruşu ile o dönemdeki siyasi ve politik gelişmeleri yansıtmaktadır.

Yazıda ele alınan diğer belge grubu ise Tataristan'daki Türklerin Latin alfabesine karşı olumlu ve olumsuz tutumlarını yansıtan kaynaklardır. Bu bilgi kaynakları, Rus Milli Arşivindeki Türk tarihi ile ilgili belgelerin kopyalarıdır. Bu kopyalar Cumhuriyet Arşivinde tutulmaktadır. Yazı hazırlanırken Rus Milli Arşivi'ndeki Türk tarihi ile ilgili belgeler kataloğu ile Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Muamelat Müdürlüğü ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın katalogları taranmıştır.

Daha önce bu konuda farklı çalışmalar kaleme alınmış olduğundan, mevcut bilgilerin tekrarından olabildiğince kaçınılmıştır. Çalışmanın kapsamı, Bulgaristan ve Tataristan özelinde harf devriminin dış Türklere etkisi konusunda yeni açılan fonlardaki belgelerle sınırlandırılmıştır.

Önceki çalışmalar

Konuyla ilgili yapılan literatür taraması sırasında harf devriminin yurt dışındaki Türklere yansıması konusunda daha önce yapılmış farklı nitelikte çalışmalar olduğu görülmüştür. Bunların öne çıkan birkaç örneği şunlardır. "Türk Yazı Devrimi ve Yurt Dışındaki Türklere Yansıması" adlı çalışmayı yapan Ahmet Demirci, kitabında çoğunlukla Türk yazı devriminin nasıl ve hangi koşullarda gerçekleştiğini, Atatürk'ün devrimle ilgili yurt gezilerine geniş̧çe değindikten sonra Bulgaristan'da Osmanlı Devleti'nin o bölgeyi fethi ile bir Türk yerleşim alanı olan Söğündal Köyü'ndeki uygulamaları anlatmıştır.[3] Her ne kadar kitabın

1 Arnold J. Toynbee, "The adoption of the Latin in place of the Arabic alphabet in Turkey and in the Turkish state members of the U.S.S.R: 1918-1928," *Survey on international affairs* (London, 1929), 216-20.

2 Ettore Rossi, "Il Nuovo Alfabeto Latino introduttо in Turchia," *Oriento Moderno*, Anno IX, Nr. 1 (Gennaino 1929): 15'den aktaran Bilal N. Şimşir, *Harf devrimi üzerine incelemeler* (Ankara: AAM, 2006), 117.

3 (İstanbul: Hilal Matbaacılık, 1980).

adı devrimin yurt dışındaki Türklere yansıması olsa da yazarın bu yansımayı Bulgaristan'daki bir Türk köyü ile özetlediği anlaşılmaktadır. Harf Devrimi'nin Bulgaristan'daki Türklere etkisi üzerine önemli bir çalışma, Bilal N. Şimşir tarafından yapılmıştır. *Harf Devriminin 50.Yılı Sempozyumu*'nda bildiri olarak sunduğu bu çalışmasında Şimşir[4], özellikle Türk Öğretmenler Birliği'nin Bulgaristan'daki Türk okullarında yeni alfabenin kullanılması konusunda verdikleri mücadele ve Bulgar yetkililerinin olumsuz tutumları ele alınmıştır. Yeni Türk alfabesi konusunda Bulgaristan'daki Türklerin durumunu anlatan bildirisinin ardından Şimşir'in çıkardığı küçük hacimli olmasına rağmen oldukça ilgi çekici bilgilerin verildiği diğer bir yayını da Azerbaycan'daki Türk alfabesini konu alan kitabıdır.[5] Çalışmada Azerbaycan'da kabul edilen Türk alfabesi ve onu oluşturan temel amiller ile Azerbaycan'da kurulan Alfabe komitesi, Bakü Türkoloji Kongresi, alınan kararlar ve alfabe değişikliğinde emeği geçenleri konu edinmiştir. Anadolu dışındaki Türklerin Alfabe meselesini ele alan bir çalışma da 1994 yılında Erciyes Üniversitesi yayınları arasından çıkmıştır. Ahmet Tacemen imzalı bu eserde, Rus egemenliğindeki Türklerin alfabelerinin değiştirilmesi konusu ele alınmaktadır.[6] Bildiri kitabı olarak çıkan diğer bir çalışma, Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezinin düzenlediği sempozyumun ardından çıkan kitaptır.[7] 28 Ekim 1998'de düzenlenen *Atatürk'ün Harf Devrimi ve Türk Dünyasında Yansımaları* adlı bu sempozyumda, harf devriminin Türk dünyasına etkileri tartışılmıştır. Kitap olarak çıkan diğer bir çalışma, yine 2008 yılında düzenlenen sempozyum bildirilerden oluşmaktadır. Yeditepe Üniversitesinin düzenlediği "80. Yılında Türk Harf İnkılabı" adlı sempozyumda, çeşitli bildiriler yanı sıra Anadolu dışındaki soydaşlar ve diğer Türk Cumhuriyetlerindeki alfabe değişikliklerini konu edinen bildiriler de bulunmaktadır.[8]

4 Bilal N. Şimşir, "Türk harf devrimini'nin Türkiye dışına yayılması: Bulgaristan Türkleri örneği," *Harf devriminin 50. yılı sempozyumu* (Ankara: TTK, 1981), 187-206.

5 Bilal N. Şimşir, *Azerbaycan'da Türk alfabesi tarihçe* (Ankara: TDK, 1991).

6 *Rus egemenliğindeki Türklerin alfabelerinin değiştirilmesi: 1769-1940* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1994).

7 (Trabzon: KTU, 1999).

Türk topluluklarının Latin alfabesine geçiş serüveni

Türkiye Cumhuriyeti'ndeki yeni harflerin kabulünden önce bazı Türk topluluklarında harf değişikliği gerçekleşmişti. Rus hakimiyetinde yaşayan Türklerin bir kısmı, Arap harflerini bırakıp Kiril alfabesine geçmişti. Ancak, Kiril alfabesini kullanmak uzun sürmemiş, 1920'li yıllarda Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk toplulukları teker teker Latin alfabesine geçmeye başlamışlardı. Kaynakların belirttiğine göre Rusya'nın Sibirya bölgesinde yaşayan Türk topluluklarından Yakutlar, Latin alfabesine ilk geçen gruptur.[9]

Latin alfabesine geçişi hızlandıran en etkili unsur, Rusya'daki Komünist hükümetçe oluşturulan Yeni Alfabe Komiteleri idi. Bu komitelerden biri Mayıs 1922 yılında kurulan Yeni Türk Alfabesi Komitesi olup, özellikle Türk topluluklarının kullanabilecekleri alfabeler üzerine çalışma yapıyordu. Rus Devleti, bu komitelerin Azerbaycan'ın Bakü şehrinde toplanacağı kararını aldı.[10] Komitenin toplandığı yıl, yarı resmi olarak Latin Alfabesi Türklerin hayatlarına sokulmaya başlandı ve Latin alfabesinin Türk diline uygulanması konusunda bir taslak hazırlandı. Tüm bu gelişmelerin ardından 1923-1924 eğitim-öğretim yılında Komünist Partisi ve Hükümetinin emirleriyle Azerbaycan'daki okullarda Türkçe derslerinin resmi olarak Latin alfabesiyle okutulmaya başlandığını

8 *80. yılında Türk harf inkılabı uluslararası sempozyumu: 10-11 Kasım 2008*, Editör Tülay Alim Baran (İstanbul: Yeditepe Üniversitesi, 2009).

9 Bilal N. Şimşir, *Azerbaycan'da Türk alfabesi tarihçe*, 3.

10 Tacemen, a.g.e., 43.

görmekteyiz.[11] Bu yıllarda Azerbaycan ile beraber Karaçay - Balkarlar bölgesinde Türkler de Latin harflerini kullanmaya başlamışlardı. 1925'de yine Rus Devleti'nin talimatı ile bu bölgelerdeki İnguşlar, Çeçenler, Kabardinler ve Karaçaylar; ardından 1926 yılının sonlarına doğru birçok Türk Topluluğunda artık Latin alfabesi kullanılmaya başlanmıştı. Bu olayların Türkiye'de harf inkılabı hareketlerini ne kadar etkilediğini tam bilemiyoruz. Ancak, devrimi yapmak isteyenleri cesaretlendirdiğini ifade etmek mümkündür.

Azerbaycan ve Karaçay'da yapılan bu devrimlerin -sonuçları göz önünde bulundurulduğunda- ilerleyen dönemlerde çokta başarılı olduğunu söyleyemeyiz. 34 harften meydana gelen Latin karakterli Azeri alfabesi içerisinde yazının kolaylaşmasını zorlaştıran unsurlar bulunmakta; dilbilimcilere göre bunlar Türk dilinin imlası ve fonetiğinin standartlaşmasını engellemekteydi. Bu unsurlar sebebiyle Azeri Latin alfabesi yaşayan, yaygın olarak kullanılan ve herkesin kabul ettiği bir yazı haline gelememiştir. Dolayısıyla İlber Ortaylı'nın belirttiğine göre Azeriler 1939 yılına kadar alfabede sürekli değişiklik yapmak zorunda kalmışlardır.[12] Azerbaycan'daki harf değişikliği teşebbüsünün tam başarıya ulaşamamasına bir örneği de yayın faaliyetlerinde yeteri kadar artış olmaması gösterilmektedir. Ortaylı, "Türk Harf Devriminin Dış Türklerdeki Etkileri Üzerine" adlı bildirisinde Azerbaycan'daki bu başarısız uygulamanın, özellikle Türkiye'de bu işin yürümeyeceğini düşünenler için bir malzeme oluşturduğunu ileri sürmektedir. Bu görüşüne delil olarak da Kazım Karabekir Paşa'nın *İzmir İktisat Kongresi*'nde Latin harfleri üzerine yaptığı konuşmada, Türkiye'de Latin harflerinin kabul edilmesi durumunda Azerilerin düştüğü bu olumsuz duruma düşülece'ği" kanaatini dile getirmektedir.[13]

11 a.e., 44.

12 İlber Ortaylı, "Harf devrimini dış ülkelerdeki etkileri üzerine," *Harf devrimini 50. yılı sempozyumu* (Ankara: TTK, 1981), 104.

13 "Başkan Kazım Karabekir Paşa'nın Latin harfleri üzerine konuşması," *Türkiye iktisat kongresi 1923: İzmir*, haz. A. Gündüz Ökçün (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1971), 318-20.

Eski Sovyetler Birliği toprakları içerisinde Azerilerden sonra Latin Alfabesini kabul eden gruplardan biri Karaçay-Balkar Türkleriydi. Ancak, bu topluluk da geçiş sürecini iyi yönetemedi; kaçınılmaz olarak başarısız oldu. Yine de 1939 yılında Sovyetler'de Kiril alfabesi kabul edilene kadar birçok Türk grubun Latin alfabesini kullandığı bilinmektedir. Türk topluluklarında Latin alfabesine geçiş sürecinin özellikle 1928'den 1930'a kadar olan dönemde hızlandığı düşünülürse, 1926 yılında Bakü'de yapılan *Türkoloji Kongresi*'nin ve ardından 1928 yılında Türkiye'de yapılan Harf Devriminin etkili olduğu söylenebilir.[14] Bu dönemde 1928'de Nogaylar arasında, 1929'da Kırım'da, 1928'de Özbekistan'da 1930'da Kafkasya'da Kumuk'lar arasında Latin harflerinin kabul edilip uygulandığı görülmektedir.[15]

Harf Devriminin Bulgaristan'daki Türklere yansıması

Sovyet Rusya'daki Türkler arasında Latin alfabesinin kabulü ve kullanılması yanında Bulgaristan'daki Türklerin de bu yeni yazıya geçiş talepleri olmuştur. Bu talepler, hem günlük basın yayın alanında hem de eğitim ve öğretimde yeni Türk Alfabesinin kullanılması şeklindeydi.

Türkiye'de yeni harflerin kabulünün ardından Bulgar hükümeti, Bulgaristan'daki Türk okullarında bu alfabeye geçilmesine ilk başta izin vermese de, yeni harflerle çıkan gazeteleri yasaklamadığı anlaşılmaktadır. Durum böyle olunca Bulgaris-

14 Bu Kongrede alınan kararlardan biri de Türk topluluklarında kullanılan dillerde Arap alfabesi yerine Latin alfabesinin kabul edilmesiydi. Kongrenin Sovyetlerin himayesinde yapılmasının ve Sovyetlerin Alfabe değişikliği politikalarını desteklemelerinin bir sebebi, ülke içerisindeki Türk toplulukları ile Türkiye'de yaşayan Türkler arasındaki irtibatı kesmek düşüncesinin olduğu savunulmaktadır. Bkz. Mehmet Serhat Yılmaz, *Harf inkılabı ve millet mektepleri (1928-1935): Kastamonu örneği* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2009), 11.

15 Ortaylı, a.g.m., 106.

tan'daki Türklere yönelik Türkçe yayın yapan gazete sahipleri Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinden yardım talep etmişlerdir. Gönderilen yardımlar sonucu, yerel basında Türkçe çıkan gazeteler için Latin harflerinin kullanıldığı bilinmektedir. Bunun ilk örneği Bulgaristan'da çıkan *Rehber* gazetesidir. Başvekil İsmet İnönü tarafından verilen emir doğrultusunda Matbuat Umum Müdürlüğü'nden bu gazeteye yeni harfler gönderilmiştir.[16] Ardından yine aynı ülkede *Yenilik* adlı bir Türk gazetesinin sahibi ve mesul müdürü olan Fettah Efendi'nin müracaatı üzerine, daha önce *Rehber* gazetesine yapıldığı gibi bu gazeteye de 250 liralık matbaa harfi satın alınarak gönderilmiştir.[17]

Bulgaristan'daki her gazetenin *Rehber* ve *Yenilik* gazeteleri gibi şanslı olmadığını, talep edilmesine rağmen yardım gönderilemeyen gazetelerden anlıyoruz. Bulgaristan'daki Sofya Elçiliğinden Türk Dışişleri Bakanlığı'na gelen bir telgrafta Kırcaali'de çıkarılan *Rodop* gazetesi ile *Deli Orman* gazetesine yeni harflerden gönderilmesi talep edilmiştir. 20.03.1930 tarihli yazı ile bildirilen bu talebe karşılık olarak Başbakanlık, tahsisat yetmediğinden yardımın şimdilik gönderilemeyeceği; bunun ancak Haziran'dan sonra mümkün olacağı belirtilmiştir.[18]

Bulgaristan'da Türk gazetelerinin yeni alfabe ile yayın yapmasına izin verilmesine rağmen eğitimde buna müsaade edilmemiştir. Oysa orada bulunan Türk Öğretmenler Birliği, Türkiye'deki harf değişikliğinin ardından gerekli temel eğitimleri gerçekleştirerek, Türk okullarında yeni yazının kullanılmasına karar vermiş, okutulacak kitaplarla ilgili gerekli hazırlıkları yapmış ve eğitimde yeni Türk alfabesini kullanmaya başlamışlardı.[19] Ancak, Bulgar Milli Eğitim Bakanlığı, Türk öğretmenlerin bu gayretini boşa çıkarmakta kararlıydı. Bakanlığın, 10 Ekim 1928 tarihli ve 34423 sayılı ile çıkardığı Genelgesi ile yeni Türk alfabesinin okullarda kullanılmasına izin vermediğini görüyoruz.[20]

> Sancak Maarif Müfettişleriyle Sofya Şehri Maarif Müfettişi Efendilere
>
> Tamim
>
> Milli iptidaiye, rüştiye ve tali mekteplere mahsus mektep kitaplarıyla ağlat-ı tedrisiyeye tetkik ve tasvip eden komisyon 7 Teşrinisani 1928 tarihli ve 99 numerolu protokolle almış olduğu karara tevfikan Arabi harflerle yazılmış olan kitapların mektep kitapları "Mektep Kitapları" Talimatnamesinin beşinci maddesi mucibince müddet-i kanuniyeleri olan dört sene geçmeyince Türk mekteplerine mahsus olmak üzere Latin harfiyle yazılacak kitapların tasdik olunmayacakları, binaenaleyh bu gibi harflerle yazılı olan kitaplarla tedrisata müsaade olunmaması ihbar olunur.

Bu yasak yaklaşık iki yıl devam etmiş; ardından, Bulgar hükümetince serbest bırakılmıştır. 1930 yılından itibaren bütün Türk okullarında Arap harflerinin kullanılması yasaklanarak, yeni Türk Alfabesinin kullanılması zorunlu hale getirilmiştir. Ancak, 1934 yılında değişen yönetim, Bulgaristan'da Türk Alfabesinin kullanılmasına tekrar savaş açmış, bu karşı duruş yaklaşık on yıl sürmüştür.[21] Bulgar Dışişleri Bakanının iyi niyeti yaklaşımına karşın, yetkililerle yapılan görüşmelerin 1944 yılına kadar olumlu bir sonuç vermediğini görüyoruz. Yine de Bulgar hükümeti, Bulgaristan'daki Türklerin bu harfleri kullanmaları konusunda zaman zaman ikna olmuş gibi gözükmüştür. Bulgar Maarif Nazırı Manef imzası ile çıkan bir tamimde Türk okullarında eğitim-öğretimin yeni harflerle yapılması ve okul-

16 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi-30.10/83.547.17. (Bundan sonra BCA)

17 BCA-30.10/239.617.3.

18 BCA-30.10/83.548.9, 1.

19 Şimşir, "Türk Harf Devrimi'nin...," 189-90.

20 a.g.e., 191.

21 a.g.e., 206.

larda Latin harfleri ile basılmış olan kitapların kullanılması gerektiği bildirilmiştir. Hariciye Vekaleti'nden Başvekalete sunulan bir yazının ekinde Bulgar hükümetinin bu konudaki taminiminin tercümesi verilmiştir. Daha önce Türk okullarındaki eğitimin yeni harflerle yapılması konusunda müracaat edilmiş ve bir netice alınamamışken, tamimin tercümesinden bu kez Bulgar hükümetinin Türk okullarında Latin harflerinin kullanılmasını bir mecburiyet olarak bildirdiği anlaşılmaktadır.[22]

Bu gecikmenin sebebinin siyasi ve politik bir karar olduğunu Sofya Elçiliği'nden Türk Hariciye Vekaleti'ne çekilen bir telgraftan anlıyoruz.

Türklerin kesafetle meskûn olduğu vilâyetlerden intihabat yapılmış olduğundan Türk mekteplerinden yeni harflerin kabulü hususundaki vaadinin yerine getirilmesini Başvekilden rica etmiştim. Müşarunileyhin bu yeniliğe aleyhdar olan bir kısım Türklerin hükümet aleyhine rey vermelerine meydan bırakmamak için meselenin Filibe intihabatı da bittikten sonra intacı daha ihtiyatkâr olacağını beyan ile bu ayın sonuna doğru vaadini yerine getireceğini tekrar ettiği maruzdur.[23]

Türkiye'de olduğu gibi Bulgaristan'da da harf değişikliğine karşı olanlar bulunmaktaydı. Bu karşı duruş, yeni alfabeyi kabul edenlerle edilmesine karşı çıkıp Arap alfabesinde devam edilmesini isteyenlerin karşılıklı mücadelesi şeklinde gerçekleşmekteydi. Telgraf metninden Bulgaristan'daki Türkler arasında yeni Türk harflerine taraftar olanlarla karşısında bulunanların mücadelesinin ne gibi siyasi sonuçlar doğurduğu anlaşılmaktadır. Karşı olanların ciddi bir orana sahip olduğu; mevcut hükümetin yeni harflerin Türkler arasında resmi olarak kullanılmasına oy kaygısından dolayı izin vermediği anlaşılmaktadır.

22 Aynı tamimde "Derslerin Latin harfleri ile okutulması mecburi olup eski Türk harfleri ile ancak haftada iki saat ders verilecektir." denilmiştir. BCA- 30.10/243.641.7, 4.

23 BCA-30.10/243.641.7, 7.

Bu belge, aynı zamanda o yıllarda Bulgaristan'da Türk nüfusun ciddi bir oy potansiyeline sahip olduğuna işaret etmektedir.

Bulgaristan'daki Türklerin yeni Türk alfabesini kullanmaları, zaman zaman kesintiye uğramıştır. Bu kesintinin 1944 yılına kadar sürdüğünü görüyoruz. Buna rağmen Türkiye, soydaşlarının bu mücadelesine duyarsız kalmamış hem hükümet nezdinde girişimlerini sürdürmüş hem de maddi yardımlarda bulunmuştur. Bulgaristan Türk Elçiliği'nden Türk Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen Sofya Elçisi Faik Zihni Akdur imzalı bir yazıda "Bulgaristan'da Türk azınlığına mensup çocukların tahsil bakımından eski Bulgar Hükümetleri zamanında maruz bırakıldıkları zorluklar ve okul kitaplarının umumiyetle Arap harfleriyle tedris ettirildiği yüksek malumlarıdır...." denilerek Türk hükümetinden yeni bastırılacak okul kitapları için 280 Bulgar levası takriben 620 Türk lirası kadar bir paranın yardım niteliğinde bir defaya mahsus olarak gönderilmesi talep edilmektedir.[24]

Yeni Türk harflerine karşı Tataristan'daki Türklerin tutumu

Harf devriminin yurt dışındaki Türklere yansıması konusunda hem nüfus yoğunluğu, hem de örgütlenme ve entelektüel alt yapı bakımından ele alınması gereken bölgelerden biri de hiç şüphesiz Tataristan'dır. Harf devriminin sonuçlarından etkilenen Türk toplumlarından birinin mevcut belgelere göre Tataristan olduğunu öğrenmekteyiz.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün Rusya Milli Arşivi'ndeki Türk Tarihi ile ilgili olarak derlediği belgeler arasında on bir tanesinin harf devrimi hakkında olduğu görülmüştür. Bu belgeler arasında hem Latin alfabesine karşı çıkıp Rus Kiril alfabesini kullanmak isteyenler, hem de bu yeni alfabeyi kullanmak iste-

24 BCA-30.10/243.645.20, s. 4.

yenlerin olduğu görülmektedir. Özellikle Tatar din adamları, dini ilimlerle uğraşanlar ile Tatar aydınları Latin alfabesine geçmek istememiş, Arap alfabesinin kullanılmasına devam edilmesinin daha uygun olduğunu savunmuş, bu konuda ısrarcı olmuşlardır. Bu aydınlar bir araya gelerek bir bildiri yayınlamışlar; ayrıca bu bildiriyi Stalin'e dilekçe olarak da vermişlerdir.[25] Dolayısıyla Tataristan'da yeni alfabeye geçme taraftarı olanlarla Arap alfabesine devam etmek isteyenler arasında ihtilaflar çıkmış, bu ihtilaflar bir süre sonra karşılıklı mücadeleye dönüşmüştür.

Rusya'daki Türk topluluklarındaki alfabe değişikliği tartışmalarının Türkiye'deki harf devriminden önceye rastladığı bu yazının giriş kısmında belirtilmişti. Bu tartışmaların ilk örneklerinden birini, 1926 yılında Tataristan Komünist Partisinin başlattığı, hazırlamış olduğu rapordan anlaşılmaktadır.[26] Her ne kadar rapor Tatar dilinin Tataristan'da nasıl kullanılacağıyla ilgili olsa da alfabe konusu da ele alınmıştır.

Bölgede bir taraftan bu itilaflar sürerken, diğer taraftan Latin harflerini öğrenme gayretlerinin hızla devam ettiğini görmekteyiz. Bu yıllarda, yeni alfabeyi kabul etmek isteyenlerin istemeyenlere karşı daha örgütlü hareket ettikleri görülür. Komünist Partisinin desteği ile kurulan Yeni Alfabe Cemiyeti bunun göstergesidir. Yürüttüğü faaliyetlerde Partinin dikkatini çeken Cemiyet, Tataristan Komünist Partisi ile yakın ilişki içerisine girmiş; hatta Latin alfabesine geçmekle ilgili bir protokol imzalamıştır.[27] Yine aynı yıl Komünist Partisinin Cemiyete yapacağı yardımla ilgili olarak sözleşme imzaladığı da görülmektedir.[28]

Latin alfabesinin kullanılmasıyla ilgili oldukça aktif çalışmalar yürüttüğü anlaşılan Cemiyet, yeni alfabeye geçiş ile ilgili olarak ne yapılması gerektiği konusunda ciddi bir rapor hazırlamıştır.[29] Hazırlanan raporda belirtilen hususlar doğrultusunda önemli faaliyetlere girişilmiştir. Bu faaliyetlerin, yeni alfabeye geçiş konusunda propagandalar yapmak, çeşitli programlar ve konuşmalar tertip etmek şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.[30]

Yapılan tüm faaliyetlere rağmen karşıt görüşlülerin direncini kırmak kolay olmamıştır. Dirence karşı Cemiyet aktif olarak görev alırken, Tataristan Komünist Partisinin de faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Partinin yönetim komitesinin yapmış olduğu bir toplantıda Latin alfabesinin kabulü ve kullanılmasıyla ilgili çalışmaların yetersiz olduğu daha fazla propaganda yapılması gerektiği konusunda karar alması oldukça dikkat çekicidir.[31]

Tüm bu çabaların ardından Tataristan'da da Latin alfabesine geçildiği, 21.10.1929 tarihli Tataristan Komünist Partisinin toplantı tutanağından anlaşılmaktadır.[32] Her ne kadar Tataristan'da Arap harflerinin kullanımından vazgeçilerek, Latin alfabesine geçişle ilgili hem Cemiyet hem de Parti tarafından ısrarlı bir mücadele yürütülmüş olsa da aynı Komünist Partisinin Tataristan'da Latin harflerinin terk edilerek Rus Kiril alfabesine geçilmesiyle alakalı da toplantılar tertip ettiği; hatta, 07.04.1939 tarihli Rusça bir belgede geçiş konusunda karar aldığı bildirilmektedir.[33]

Sonuç

Bu çalışmada, Harf Devriminin dış Türkler üzerine etkisi, Bulgaristan ve Tataristan ile sınırlandırılmış; yeni tespit edilen belgeler üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

İnceleme neticesinde 1928 yılının Kasım ayında gerçekleştirilen devrimin Türkiye ile sınırlı kalmadığı, dış Türkleri doğru-

25 BCA-930.2/3.21.2.
26 BCA-930.2/3.20.1.
27 BCA-930.2/3.20.2.
28 BCA-930.2/3.20.2.
29 BCA-930.2/3.22.2.
30 BCA-930.2/3.22.2.
31 BCA-930.2/3.22.2.
32 BCA-930.2/3.23.2.
33 BCA-930.2/3.23.3.

dan etkilediği görülmüştür. Bu etkinin Türkler üzerinde olumlu ve olumsuz kanaatler şeklinde tezahür ettiği anlaşılmıştır. Hatta etkinin Türklerle sınırlı kalmayıp, o ülkelerdeki siyasi ve politik kararları da etkileyebildiği fark edilmiştir. Bulgaristan örneğinde olduğu gibi bazı ülkeler ilk başta yeni harflerin Türk topluluklarında hemen kabul edilip uygulanması konusunda kararsız kalmışlardır. Bulgar Maarif Nazırı Latin harflerinin bir an önce kabul edilip Türklerin kullanmasına müsaade edilmesini isterken, Bulgar Hükümetinin bu duruma tereddütlü yaklaşarak, ertelediği görülmüştür. Erteleme sebebinin ise hemen kabul edilmesi durumunda bunun siyasi sonuçlarının hükümet için pek de olumlu olmayacağı kanaatidir. Sofya elçisinin Türk Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıdan Bulgar hükümetinin Latin harflerini istemeyen Türk topluluklarının tepkisini çekmek istemediği, bunun için de yeni harflerin Türkler arasında kullanılmasını bir süreliğine ertelediği ifade edilmiştir.

Rusya'daki Türk topluluklarındaki alfabe değişikliği tartışmaları, Türkiye'deki harf devriminden önceye rastlamaktadır. İlk örneklerinden biri 1926 yılında Tataristan Komünist Partisi tarafından başlatılmıştır. Her ne kadar dil ve alfabe tartışmaları Tataristan'da erken başlasa da Tatar din adamları, dini ilimlerle uğraşanlar ile Tatar aydınları Latin alfabesine geçmek yerine, Arap alfabesinin kullanılmasına devam edilmesi gerektiğini belirtmiş; aynı zamanda bir araya gelerek bir bildiri yaymlamışlardır. Dolayısıyla Tataristan'da yeni alfabeye geçmek isteyenler ile Arap alfabesine devam etmekte ısrar edenler arasında ciddi tartışmalar cereyan etmiştir.

Görülen o ki araştırmaya açılan yeni arşiv vesikaları, yakın tarihin yeniden gözden geçirilmesine sebep olabilecek niteliktedir. Aynı zamanda yeni araştırma alanlarının açılmasına da imkân sağlayacaktır.